

Himantopus himantopus

(L., 1758)

Szcudłak

Rząd: siewkowe, podrząd: siewkowce, rodzina: szcudłtonogi

Status występowania w Polsce

Wyjątkowo lęgowy, sporadycznie zalatujący.

Opis gatunku

Czarno-biały ptak wielkości gołębia, z długim, cienkim, prostym, czarnym dziobem i bardzo długimi czerwonymi nogami, które w locie wystają daleko poza ogon. Wymiary: długość ciała 35–40 cm, rozpiętość skrzydeł 68–80 cm, długość dzioba 56–69 mm, masa ciała 140–220 g.

Samiec w szacie godowej ma grzbiet i skrzydła czarne, z metalicznym zielonkawym połyskiem. Wierzch głowy i kark są czarniawe, ogon jasnopopielaty, a reszta upierzenia czysto biała. Nieco mniejsza samica ma zwykle białą głowę i kark, a grzbiet ciemnobrązowy do czarnego. Jednak ubarwienie zarówno samca, jak i samicy jest dość zmienne. U samca czasem cała głowa i szyja są białe, z wyjątkiem niektórych czarno zakończonych piór z tyłu wierzchu głowy lub karku. Z kolei u samicy głowa i kark mogą być czarno cętkowane i ciemniejsze niż u samca z pary. Szata spoczynkowa jest dość podobna, jedynie u samca wierzch głowy i kark są bardziej białe. Ptaki w upierzeniu młodocianym mają wierzch głowy i szyję popielatoszarą, płaszcz ciemnobrązowy i biały tylny brzeg skrzydła oraz jasnopopielaty ogon.

Ptaki młode pierzą się częściowo od lipca do grudnia (stycznia). Ptaki dorosłe zmieniają upierzenie na spoczynkowe od połowy czerwca do sierpnia. Zmieniają wówczas wszystkie pióra. Ponownie przepierają się na zimowiskach od września do maja. Jednak już w marcu większość ptaków nosi szatę godową.

Odzywa się różnymi głosami, głównie w porze lęgowej, najczęściej ostrymi i przenikliwymi „kuiit”, „kiup”, „kuiet” lub „gek” o nosowometalicznym brzmieniu. W podnieceniu powtarza „kijik kijik kijik”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Szcudłak jest ptakiem o tak niezwykłym wyglądzie, że nie sposób pomylić go z innymi, podobnej wielkości gatunkami. W podobnych siedliskach występują dwa inne gatunki zbliżone wielkością, o czarno-białym upierzeniu – są to szablodziób *Recurvirostra avosetta* (A132) i ostrygojad *Haematopus ostralegus* (A130). Różnią się one od szcudłaka kilkoma szczegółami: szablodziób ma długi dziób wygięty do góry i nogi niebieskoszare, a ostrygojad ma masywną sylwetkę, stosunkowo krótkie nogi oraz długi, masywny, czerwony dziób.

Biologia

Tryb życia

Prowadzi dzienny tryb życia. Gatunek towarzyski. Gniazduje przeważnie w luźnych grupach, często w sąsiedztwie z innymi hałaśliwymi siewkowymi (czajki, krwawodzioby), mewami i rybitwami. Również poza sezonem lęgowym żyje w małych stadkach po 5–10 osobników, a podczas wędrówki stada często liczą więcej niż 100 osobników.

Lęgi

Gatunek typowo kolonijny. Gniazduje w luźnych grupach 10–40 p., wyjątkowo do 100 p. Ale w siedliskach marginalnych lub poza granicami zwartego zasięgu mogą to być grupy tylko kilku par albo nawet pojedyncze pary. Są ptakami monogamicznymi. Pary są trwałe sezonowo, zwykle tworzą się zaraz po powrocie na tereny lęgowe. Odkryte gniazdo, otoczone płytką wodą, zakładane jest na ziemi, czasem ukryte w niskiej roślinności na suchym lądzie. Zazwyczaj jest to płytkie zagłębienie ze skąpą wyściółką z butwiejących szczątków roślinnych. Na podłożu bagnistym lub budowane bezpośrednio w płytkiej wodzie może mieć postać platformy do kilku centymetrów wysokości i jest dobudowywane, gdy podnosi się poziom wody. Gniazdo budowane jest prawdopodobnie przez obydwie płcie. Zniesienie zawiera 4 jaja, rzadziej 3 lub 5. Zniesienia liczące więcej niż 5 jaj to prawdopodobnie jaja dwóch samic. Występuje jeden lęg w roku, od końca kwietnia/początku maja do połowy czerwca, powtarzany po utracie jaj. Jaja składane są w odstępach 1–2 dni. Wysiadywanie na zmianę przez samca i samicę rozpoczyna się po złożeniu ostatniego jaja i trwa 22–25 dni. Pisklęta wykluwają się synchronicznie. Są zagniazdownikami, same zdobywają pokarm, są jednak ogrzewane, gdy są małe i przy złej pogodzie. Po wykluwaniu się młodych rodzina zaczyna koczować, a dorosłe bronią wtedy małego ruchomego terytorium wokół młodych. Po 28–32 dniach młode są lotne, a 2–4 tygodnie później osiągną całkowitą niezależność. Dojrzałość płciową osiągają ptaki dwuletnie (w trzecim kalendarzowym roku życia).

Wędrowki

Wędrowka jesienna dorosłych ptaków rozpoczyna się w końcu lipca i trwa do połowy sierpnia. Młode ptaki odlatują zwykle później i mogą przebywać na obszarach lęgowych jeszcze we wrześniu. Powrót z zimowisk następuje w marcu–kwietniu, w Europie przeciąga się do maja.

Zimowanie

Nie wiadomo zupełnie, gdzie zimują ptaki z nielicznych gniazdowisk znajdujących się w Polsce. Ptaki z północnej części zasięgu zimują na obszarach wokół Morza Śródziemnego i w północnej części Afryki.

Pokarm

Odżywia się przede wszystkim owadami wodnymi, szczególnie chrząszczami i ich larwami, poczwarkami i dorosłymi muchówkami, chruścikami, skrzekiem i kijankami płazów oraz drobnymi rybkami. Pokarm może zdobywać też na lądzie. Są to larwy i dorosłe postacie motyli i chrząszczy oraz pająki, ślimaki i dżdżownice.

Występowanie**Siedlisko**

Szczudłaki zamieszkują otwarte wybrzeża słodkich, słonawych i stonych płytkich wód – jeziora, laguny, delty rzek, bagna o piaszczystym lub bagnistym podłożu i ze skąpą roślinnością. Największą liczebność osiągają w strefie stepów i półpustyń. Chętnie zasiedlają też miejsca będące wynikiem działalności człowieka, jak zbiorniki zaporowe, tereny nawadniane, stawy rybne, odstojniki ścieków, pola irygacyjne lub nawet okresowe wykopy wypełnione wodą.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przymorskie (laguny)
- 1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)
- 3150 Starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
- 3270 Zalewane muliste brzegi rzek
- 6410 Zmiennewilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)
- 7230 Górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk

Rozmieszczenie geograficzne

Szczudłak jest gatunkiem kosmopolitycznym. Wyróżnionych 5 podgatunków zamieszkuje Eurazję, Afrykę, obie Ameryki i Australię. Podgatunek nominatywny *H. h. himantopus* występuje w południowo-zachodniej Europie, w Europie Środkowej i w krajach śródziemnomorskich.

Dalej obejmuje zasięgiem Bałkany, Węgry, Ukrainę i Azję Mniejszą, w kierunku południowo-wschodnim sięgając do Mongolii, a na południu – do Indii i Cejlonu. Występuje też w Afryce – w Tunezji, Algierii i Maroku oraz na południe od Sahary, we wschodniej części kontynentu, a także na Madagaskarze.

Zimowiska, poza wspomnianym basenem Morza Śródziemnego, znajdują się w tropikalnej Afryce, krajach Bliskiego i Środkowego Wschodu (np. na wybrzeżach Morza Czerwonego), w Zatoce Adeńskiej i Perskiej, także w Indiach i na Filipinach. Ptaki z południowej Europy zimują częściowo na terenach lęgowych. Inne podgatunki występują na obu kontynentach amerykańskich, w południowo-wschodniej Azji (Jawa, Nowa Gwinea, Filipiny), w Australii i Nowej Zelandii. Ptaki gniazdujące w tropikach są częściowo osiadłe.

Rozmieszczenie w Polsce

Dotąd zanotowano w Polsce siedem przypadków lęgów. Najpierw w 1994 r. para zbudowała gniazdo na jez. Świdwie pod Szczecinem, lecz lęg zakończył się niepowodzeniem. Podobnie nieudanie zakończyły się lęgi 3 par w 1996 r. w Klimontowie koło Niechłowa na Dolnym Śląsku. Pierwsze pomyślne lęgi odnotowano dopiero w 1998 r., kiedy 3 pary wyprowadziły młode w rez. Słońsk w PN Ujście Warty. Następnie w 1999 r. znaleziono gniazdo na rozlewiskach Warty pod Kołczymem w pow. sulęcińskim, w pobliżu rez. Słońsk. Kolejne lęgi miały miejsce w latach 2000 i 2001. Pojedyncze pary wyprowadziły wówczas młode w Werbkowicach pod Hrubieszowem, w Siedliskach pod Przemysłem i w Żukowie pod Obornikami w Wielkopolsce.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: S gatunek nie zagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Z siedmiu przypadków gniazdowania pięć miało miejsce poza obszarami chronionymi. Szczudłaki gnieździły się na odstojniskach ścieków (trzy przypadki), w częściowo osuszonym wyrobisku kredy jeziornej i na łąkach.

W dwóch przypadkach gniazdowały na obszarach chronionych: w rez. Jezioro Świdwie i rez. Słońsk na terenie PN Ujście Warty.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa szcudłaka oceniana jest na 21 000–37 000 p. Najliczniej gatunek ten gniazduje w Turcji (5000–15 000 p.), Hiszpanii (ok. 10 500 p.), Rosji (1000–3000 p.), Portugalii (1000–2000 p.), Francji (1850 p.) i we Włoszech (900–1900 p.). W przeciwieństwie do licznych i stabilnych populacji z basenu Morza Śródziemnego i zachodniej Francji, znacznie mniej liczne populacje z Europy Południowo-Wschodniej wykazują dramatyczny spadek, a wiele stanowisk lęgowych jest zagrożonych. Oceniono, że w południowo-zachodniej Europie i w zachodniej Afryce zimuje 71 000–82 000 szcudłaków (pochodzą z lęgowisk w południowo-zachodniej Europie), natomiast na południe od Sahary – 23 000–44 000 os. (pochodzą z lęgowisk w środkowej Europie, znad Morza Śródziemnego, Morza Czarnego i z Turcji).

Do roku 2002 zanotowano w Polsce około 80 stwierdzeń ze 179 ptakami, z tego prawie połowa przypada na okres od połowy lat 90. W tym okresie pojawiały często charakter niewielkich nalotów, jak np. w roku 1996, kiedy dokonano 10 stwierdzeń łącznie 22 ptaków obserwowanych w różnych regionach kraju i w roku 2000 – w 13 obserwacjach widziano łącznie 24 ptaki oraz w roku 2001 – 9 obserwacji i 19 ptaków. Analiza stwierdzeń z lat 1945–2001 wykazuje, że aż 3/4 z nich miało miejsce wiosną, głównie w maju i czerwcu, a w ponad połowie spotkań widziano po 2 ptaki. Spotykano je w całym kraju, dominują jednak stwierdzenia z południowej części Polski. Wzrost częstości spotkań, jaki nastąpił w drugiej połowie lat 90., zaowocował siedmioma przypadkami gniazdowania szcudłaka w Polsce. Zaledwie siedem przypadków gniazdowania, z tego w pięciu przypadkach pojedynczych par, nie pozwala wnioskować, czy są one początkiem ekspansji tego gatunku, czy tylko wyjątkowymi próbami lęgów na granicy zasięgu. Ponadto każdy przypadek gniazdowania zdarzał się w innym miejscu i w różnych regionach kraju.

Przypadki sporadycznego gniazdowania poza normalnym arealem, zwłaszcza w latach suchych, są charakterystyczne dla gatunku. Podczas wiosennego powrotu z zimowisk ptaki przemieszczają się daleko na północ. Przemieszczenia takie kończą się czasem powstaniem efemerycznych, czasem kilkuletnich stanowisk lęgowych. Szereg takich przypadków zanotowano w wielu krajach Europy Zachodniej i Środkowej, ostatnio również w Europie Wschodniej.

Prawdopodobnie i dawniej zdarzały się takie przypadki. W XIX w. podejrzewano gniazdowanie szcudłaków pod Gorzowem i w 1858 r. w Sosnowicy pod Parczewem.

Zagrożenia

- brak istotnych zagrożeń ze względu na bardzo nieliczne występowanie.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Potencjalnym miejscem gniazdowania szcudłaka w Polsce jest PN Ujście Warty i jego okolice, w dolinie Warty. Aby na tym terenie utrzymać możliwości gniazdowania, należy:

- wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zb. Jeziorsko, tak by w dolinie Warty poniżej piętrzenia odtworzone zostały okresowe zalewy wiosenne;
- protegować ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk w dolinie Warty; wprowadzić ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk również w PN Ujście Warty; podejmować karczowanie roślinności krzewiastej i drzewiastej na obszarach łąkowych.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- wybiórczość siedliskową ptaków osiedlających się w Polsce;
- sukces rozrodczy.

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych;
- stała rejestracja wszystkich spotkań tego gatunku na obszarze kraju.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 3. Waders to Gulls. Oxford, 913 s.
- GLUTZ v. BLOTZHEIM U. N., BAUER K. M., BEZZEL E. (red.) 1977. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 7. *Charadriiformes* (2. Teil). Wiesbaden, 893 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- HAYMAN P., MARCHANT J., PRATER. T. 1991. Shorebirds. An identification guide to the waders of the world. London, 412 s.
- KOMISJA FAUNISTYCZNA 2000. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 1998. *Not. Orn.*, 41: 29–53.
- KOMISJA FAUNISTYCZNA 2000a. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 1999. *Not. Orn.*, 41: 293–316.
- KOMISJA FAUNISTYCZNA 2001. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2000. *Not. Orn.*, 42: 193–214.
- KOMISJA FAUNISTYCZNA 2002. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2001. *Not. Orn.*, 43: 177–195.
- KUREK H. 2001. Szcudłak *Himantopus himantopus* ptakiem lęgowym na Podkarpaciu. *Ptaki Podkarpacia*, 9: 69.
- KUŹNIAK S., LOREK G., LEWANDOWSKI M. 1997. Występowanie szcudłaka *Himantopus himantopus* w Polsce. *Not. Orn.*, 38: 131–139.

- STANKO R. 2000. Stwierdzenie lęgu szcudłaka *Himantopus himantopus* w dolinie Warty koło Kołczyna na Ziemi Lubuskiej. *Przegl. Przyr.*, 11: 102–103.
- STASZEWSKI A., GIERGIELEWICZ J., NIEDŹWIEDZKI S. 1995. Pierwsze stwierdzenie gniazdowania szcudłaka (*Himantopus himantopus*) w Polsce. *Not. Orn.*, 36: 367–368.
- TOMIAŁOJC L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.

- TOMIAŁOJC L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Stanisław Kuźniak